

en utrolig indsigt, men man mærker ikke meget kropslighed — og verden ligger stadig *derude* som flygtige og ubærligt lette tegn.

Kristian Bank Møller

Overvældende Kierkegaard-poetik

Isak Winkel Holm: *Tanken i billedet. Søren Kierkegaards poetik*. Kbh. 1998 (Gyldendal).

De æstetiske problemer i Søren Kierkegaards forfatterskab har allerede fået stor opmærksomhed, men Isak Winkel Holm er vist den første til at formulere en egentlig poetik for det. Han præciserer indledende, at poetik her skal forstås i den moderne betydning som en teori specielt om litteraturen. Undersøgelsen formår herudfra at optegne nære forbindelseslinjer mellem kunst, epistemologi og antropologi i det mærkværdigt sammensatte forfatterskab.

Holm bruger begrebet poetik til at skelne Kierkegaards intuitivt artikulerede forfattererfaringer fra hans formulerede æstetik. Forskellen er angiveligt den betydelige, at han i sin eksplicitte æstetik vedkender sig en rationalistisk forestilling om, at almenbegreber lader sig overføre uforvanskede til konkrete billeder, mens han i sin implicitte poetik giver udtryk for den modsatte erfaring med sin egen forfattervirksomhed.

En af de store udfordringer i en undersøgelse af Kierkegaards skriftlige praksis er, at forklare det inkongruente

forhold, mellem begrebsligt distinkte og billedligt flertydige passager; mellem filosofi og digtning. Forfatterskabet veksler mellem teoretiske redegørelser og prøvende udfoldelser af det teoretiske stof i fortællinger, aforismer og eksempler fra bl.a. hverdagslivet, kunsten eller historien. De to fremstillingsformer står imidlertid ikke i et lige forhold til hinanden.

Billederne gør den filosofiske tanke anskuelig, men hæmmer også dens ligefremme udvikling, fordi deres betydning er flertydig i forhold til de filosofiske begreber. Det konkrete billedes medbetydninger distraherer den centrale abstrakte betydning, som det fremstiller.

Udfoldelsen af den filosofiske tanke i en konkret forestilling sker altså med selve meningen som indsats, fordi forestillingen rummer et irreducibelt betydningsoverskud, som forhindrer en tydelig meningsdannelse. Samtidig er billeder gjort af et andet stof end begreber, og adskiller sig derfor fra disse ved ikke blot at være tegn, men også materielle, i sig selv meningsløse former.

Det problematiske forhold mellem abstraktion og litterær fremstilling har en særlig stilling i Kierkegaards forfatterskab, der netop insisterer på ikke blot at »give en docerende fremstilling af det filosofiske indhold, men snarere at »bringe det frem i eksisterende Individualitet« (p. 14). Denne intention tolkes gerne som udtryk for et majeutisk projekt, men for Holm angår den selve fremstillingens og ikke blot en evt. læsers individualitet. Hermed forskydes meddelelsesproblematikkens spørgsmål om læserens forståelse af den indirekte meddelelse, til et spørgsmål om tankens tilblivelse under arbejdet med at frem-

stille sig i en anskuelig form. I stedet for at spørge til, hvad Kierkegaard egentlig vil sige, forsøger han at forstå, hvorfor han ikke nøjes med at sige det klart og abstrakt. Hvad er det, der sker med tanken, når den forsøger at vise sig, og hvad sker der med meningen, når den artikuleres i billedernes meningsløse materiale?

Æstetisk negativitet

Som betegnelse for »den måde, som den æstetiske meningskonstitution forløber på« (p. 30), introducerer Holm begrebet æstetisk negativitet. Det betegner det forhold, at billedet med dets adspredende betydningsoverskud øver modstand mod den intendede mening.

»Negativitet« skal imidlertid ikke forveksles med negation som ophævelse i hegeliansk forstand og har heller ikke den samme identitetsfjendske karakter som hos Adorno, selvom han nok er den nærmeste fadder til Holms begreb om æstetisk negativitet.

Holms væsentligste pointe er, at den æstetiske negativitet i Kierkegaards poetik ikke ophæver meningen, men ligefrem er en forudsætning for æstetisk mening. Billedets betydningsoverskud og materielle meningsløshed er anledning for tankens selvoverskridelse. Det er netop i arbejdet med at fremstille sig i et fremmed materiale, tanken støder på dybere mening.

Egentlig er der ikke noget kontroversielt i at bruge negativitets-terminologien om Kierkegaards tænkning; Kierkegaards pseudonymer bruger den flittigt, og vel at mærke ikke udelukkende til at lange ud efter hegelianerne. Det nye er, at den hæftes på Kierkegaards poetik. Specielt i forhold til Adorno selvfølgelig,

som mente, at Kierkegaard ikke kendte negativiteten i sine egne fremstillinger, men også i forhold til, hvor man hidtil har lokaliseret den særlige kierkegaardske negativitet, nemlig indenfor den filosofiske antropologi, som udfoldes omkring analysen af selvet i bl.a. »Begrebet Angest« og »Sygdommen til Døden«. En af Holms anliggender er netop at påvise »analogien mellem den poetologiske og den antropologiske refleksion i Kierkegaards forfatterskab« (p. 39). Han inddrager ikke direkte Kiergaardforskerne Theunissens og Grøns tidligere diskussioner af negativitetsbegrebet hos Kierkegaard i sin egen konstruktion af begrebet 'æstetisk negativitet', men i betragtning af, hvor tæt Holms forståelse af Kierkegaards antropologi lægger sig op af Grøns, fremhæver Holms begreb på elegant vis analogien til den 'antropologiske negativitet'. Som sådan er det et virkeligt velfungerende begreb.

Kant, Hegel, Adorno

Undersøgelsen falder i tre dele. Første del placerer Kierkegaard i forhold til en æstetikhistorisk kontekst, først og fremmest bestående af Kant, Hegel og Adorno, hvor Holm sammenligner disses forståelse af den æstetiske negativitet med Kierkegaards. Tesen er, at den æstetiske negativitet skyldes, at fremstillingen af en tanke forstyrres af en andethed både i de former, som indbildningskraften selv producerer, og i den historisk overleverede mening, som tanken forsøger at komme til en subjektiv forståelse af.

Hos Kant lokaliserer Holm et problem, som svarer til den æstetiske negativitet indenfor hans beskrivelse af det

skønnes æstetik. I Kants forståelse er forskellen mellem tanke og form fundet i en transcendentale forskel mellem forstand og indbildningskraft, og kan derfor ikke udjævnes fuldstændigt. Holm viser, at selvom Kant sætter som mål, at formen skal tilpasses tanken, så opererer han også med den mulighed, at indbildningskraften kan fremstille æstetiske idéer, som ikke kan rummes fuldstændigt i et begreb og netop derfor virker animerende for tanken.

I Hegels kunsthistorie finder Holm en lidt anden form for æstetisk negativitet i overgangen til den græske, skønne kunst fra den orientalske, symbolske kunst. Den symbolske kunst er kunstens tidligste stadie, hvor idéen endnu ikke har fundet adækvat manifestation i det sanselige. Holm hæfter sig ved Hegels beskrivelser af, hvorledes de tidligste græske kunstnere bearbejder tidligere poetiske og religiøse forestillinger, hvori Ånden stadig er beslægtet med sit andet. De historiske overleverede forestillinger, som allerede foreligger, hæmmer fremstillingen af nye skønne kunstværker, men er samtidig den grund hvorpå de nødvendigvis må dannes, da der ikke er andet materiale til rådighed.

Kapitlet om Adorno viser, hvorledes indbildningskraftens og historiens æstetiske negativitet rykker i centrum i Adornos teori om den moderne kunsts bogstavelighed, selvom han overordnet kritiserer Kant og Hegel for en idealistisk forsoningsæstetik. Hvor de to foregående fastholder, at kunsten forener form og begreb trods deres dybe inkongruens, mener Adorno, at netop inkongruensen er kunstens anliggende og drivkraft.

Bogstaveligheden tydeliggør metaforernes konkrete, historiske betydning og tegnenes blotte materialitet, og adskiller således begrebet fra billedet, men er samtidig nødvendig for at kunstens integrationsarbejde kan være autentisk. I sin gennemgang af Adornos afhandling om Kierkegaard, viser Holm, hvorledes denne opfattelse af bogstaveligheden som meningsgenererende negativitet kommer til udtryk i Adornos kritik af Kierkegaard, som en dårlig kunstner, der blot pakker forstandens tomme abstraktioner ind i utilstrækkelige billeder. I modsætning til Adorno, mener Holm dog ikke, at Kierkegaard selv er blind overfor det produktive i den æstetiske negativitet.

Kierkegaards billeder

Anden del følger udviklingen af Kierkegaards poetik i det tidlige forfatterskab, og beskæftiger sig især med to emner i »Om Begrebet Ironie«, nemlig det mytiske stof i Platons tidlige dialoger og det arabiske i romantisk og idealistisk æstetik, samt to tekster fra »Enten – Eller«, hhv. afhandlingen om Mozarts »Don Juan« og »Forførerens Dagbog«. Tesen for denne del er, »at Kierkegaard i bekymring for sin egen forfattervirksomhed støder på den æstetiske negativitets problem« (p. 39). Ideen er, at Kierkegaard kommer til at reflektere sin fremstillingsform i forfølgelsen af helt andre emner.

I sin sammenligning af den sokratiske og den romantiske ironi kommer Kierkegaard til at pege på fraværet af digterisk enhed som et fælles træk ved deres fremstillingsform. Myten og det arabiske hos især Tieck savner begge den suveræne formmagt, som Platon og

romantikerne, som selvbevidste subjektiviteter kunne formodes at besidde. Deres fragmenterede, billedrige udtryk tenderer mod en opløsning af den sammenhængende, begrebslige mening, og er således karakteriseret af æstetisk negativitet. Det er imidlertid ikke så lige til at bestemme, hvordan Kierkegaard i ironibogen stiller sig til det truede meningsfravær. Holm tager denne ambivalens som udtryk for en dæmrende kantiansk skønhedsæstetik, hvor frembringelsen af skønne værker forudsætter et suverænitetstab, idet betydningsoverskuddet i indbildningskraftens former må overgå forstandens forsøg på begrebsliggørelse. For Kierkegaard er de anskuelige billeder nødvendige for at dette kan ske, men ikke konstruktive, hvis de fuldstændig løsrives fra forstandens besværliggjorte forståelsesforsøg.

Analyserne af afhandlingen om Don Juan og »Forførerens Dagbog« er afhandlingens væsentligste højdepunkter. Et af Holms virkelig vellykkede greb er hans poetologiske læsning af Kierkegaards eget billedsprog, og det er både fyldigere og mere gennemarbejdet i »Enten – Eller« end i den akademiske ironibog. Den poetologiske strategi består i at afsøge den metaforiske betydningsdannelse i de enkelte tekstbilleder for at indkredse deres implicite poetik. I forhold til indholdsorienterede læsninger, der reducerende spørger til en bagvedliggende mening, er Holm optaget af, hvad der mere præcist sker i tekstens lokale udvikling.

Denne form for litterær nærlæsning af metaforerne er noget af en nyskabelse i kierkegaardforskningen.

Kapitlet om Don Juan-afhandlingen følger specielt forholdet til den græske

og idealistiske inspirationstopos. Det er en original vinkel, som opfanger nye aspekter af, hvad der fungerer som anledning for og styrer Kierkegaards fremstilling. Svarene på dette spørgsmål varierer lige fra den guddommelige styrelse til tekstens autonomi. Her svarer forskningens poler sjovt nok til den ambivalens mellem forstandens kontrol og den løsslupne fantasi oprør, som Holm sporer i ironibogen. Hans pointe er imidlertid, at der ikke er tale om eksklusive alternativer, men om et gensidigt betingende forhold.

I en sammenligning med Hegel og Heibergs dramateorier, bestemmes æstetikerens opfattelse af operaen på linie med myten og arabesken som en genre, præget af lyrisk overvægt i forhold til meningsfuld idé, altså æstetisk negativitet. Gennem analyser af tre metaforiske beskrivelser af Don Juans tilsynskomst bestemmer Holm, hvordan denne overvægt fungerer i den æstetiske produktion. Fælles for de tre beskrivelser er, at Don Juans tilsynskomst sker ud af forskellige former for meningsløs støj, bølgebrus, gadelarm eller rumlende torden, og træder frem i korte glimt, uden at samle sig i et stabilt billede. Ligesom den græske inspiration involverer en form for vanvid, forudsætter æstetikerens altså forstandens afmagt for den æstetiske produktion. Det særlige er imidlertid, at æstetikerens vanvid ikke er en guddommelig foræring, men et villigt arbejde med at se og udsondre meningsgivende billeder i et meningsopløsende materiale. Dette materiale består for en forfatters vedkommende af sprog, hvis mening, ligesom metaforerne for Don Juans tilsynskomst, udvikles af en form for støj. Den lydige og grafiske side af sproget samt

dets passivt nedarvede forestillinger, som hans værk dannes af, er en mental støj, som bestandigt gør sig gældende i det.

Hvor den græske musepåkaldelse vender sig mod guden, bort fra denne negativitet, retter Kierkegaards poetiske opmærksomhed sig således direkte mod den, som et uomgængeligt og inspirerende træk ved det materiale, han har til rådighed.

Holm læser i forlængelse heraf »Forførerens Dagbog« som en fortælling om en æstetisk produktionsproces. Den forstandige Johannes' forførelse af den skønne Cordelia, betragtes som en kunstners arbejde med at skabe et værk. Cordelia ses ikke som et umiddelbart subjekt, men som en mytisk uklar figur, hvoraf Johannes søger at danne en tydeligere skikkelse. Særlig opmærksomhed levnes skildringen af Cordelias dagligstue, hvis arabiske, slørede præg inspirerer forføreren til skiftende forestillinger, hvori omgivelserne kan forvandles til landskabs- og skibsscenerier. Ligesom Don Juan-afhandlingen handler »Forførerens Dagbog« om forestillingens tilsynekomst, som resultatet af et gestaltningsarbejde, der ikke kan afsluttes pga. materialets og betydningsoverskuddets negativitet.

Inspirerende angst

Tredje dels anliggende er at afklare forbindelsen mellem poetik og filosofisk antropologi i Kierkegaards tænkning. Det bemærkelsesværdige i denne del er ikke så meget opfattelsen af synden og angsten, som det at Kierkegaards fylde analyser af disse fænomener kan forstås gennem det implicite poetologiske lag i forfatterskabet. Med udgangs-

punkt i Kierkegaards udkast til en moderne Antigone i »Det antike Tragiskes Reflex i det Moderne Tragiske«, peger Holm på en strukturlighed mellem individets handlen mellem arv og egenvilje og den æstetiske produktion mellem traditionens navne og anskuelsens billeder. Det kommer især til udtryk i en kommentar, som æstetikerens knytter til sin udgave af den antikke Antigone, hvor han beskriver sin fremstilling som »en oscillerende bevægelse mellem selvstændig produktion og passiv reproduktion« (p. 270). Ligesom den tragiske skyld er tvetydig delt mellem slægt og individ, er den æstetiske produktion delt mellem historiens smuldrede betydning og forfatterens selvstændige konstruktion på baggrund af denne.

I den afsluttende gennemgang af denne parallel i »Begrebet Angst« bestemmes selve mellemtilstanden i den æstetiske produktion som parallel til intet mindre end angsten. Holm opdager i angst-bogens indledende redegørelse for syndefaldet to sider af angsten, som nøje svarer til dobbeltheden i den æstetiske negativitet. Angsten opstår nemlig for den drømmende ånd gennem visuelle forestillinger om intet, og udvikles videre gennem uforståede betydninger i sproget.

Kunstfilosofisk tænkning

Trods fremhævelsen af bogstaveligheden og den sproglige kunstskarakteristika ligger vægten i undersøgelsen på almen filosofisk æstetik frem for mere specifik litteraturteori. Holm vælger at perspektivere i forhold til Kierkegaards filosofiske horisont frem for hans litteraturhistoriske kontekst, og sætter først og fremmest hans poetik i forbindelse

med antropologiske indsigter. Det er naturligvis helt legitime afgrænsninger, som endda giver betydelige indsigter i forfatterskabets integritet, men de kan give indtryk af, at de rent tekniske sider af Kierkegaards poetik er ligeså 'instinktive' som de metafor-teoretiske. Holm fastholder, at Kierkegaards forfatterskab indeholder »meget få eksplícitte tematiseringer af forfatterens arbejde« (p. 249). Det gælder i så fald specielt den form for intermediær oversættelsesarbejde, som Holm er ude efter, for forfatterskabet vrimler ellers med forord og henvendelser til læseren, hvor forfatterpseudonymet indgående overvejer sit værks udformning. Et af de literaturteoretiske spørgsmål, som »Tanken i billedet« rejser, er, hvorledes den implicitte poetik forholder sig til sådanne eksplicitte overvejelser om karaktergestaltning, komposition, genre, fiktitivitet mm., som jo også er poetologiske problemer.

Undersøgelsen gennemfører tesen om æstetisk negativitet med stor konsekvens, men forløber til tider også snørklet og punktvis, fordi den ifølge sin poetologiske strategi hele tiden må læse mellem linierne, og fordi den fokuserer på enkelte metaforer frem for større tematiske komplekser.

Som det fremgår er »Tanken i billedet« både en teoretisk, bredt reflekteret og detaljeret, tekstnær undersøgelse. Det teoretiske perspektiv begrænser sig ikke til Kant, Hegel, Adorno og Kierkegaard selv, men rækker også fremad i løbende diskussion med disses nyere fortolkere samt nyere hermeneutik og metafor-teori. I det temmeligt omfattende galleri sonderer Holm generelt mellem teorier, der betoner kunstens opposition til begrebslig tænkning og

teorier, der betoner kunstens evne til at fremstille adækvate billeder til begrebslig tænkning. I forhold til disse placerer Holms fremstilling af Kierkegaards poetik sig et sted midt imellem. På baggrund af denne undersøgelse »ville det være urimeligt at betragte det æstetiske hos Kierkegaard som en uvæsentlig demonstration eller en uvorn dekonstruktion af den filosofiske mening«, konkluderer han (p. 315). Hos Holm skifter det æstetiske status fra stilistiske virkemidler til epistemologisk redskab og materiale, idet tanken først bliver til ved at fremstille sig selv. Det får ham til ligefrem at kalde Kierkegaards værk for »kunstfilosofisk tænkning« (p. 318). Dermed mener han sandsynligvis ikke, at det kun er en tænkning om kunsten, men at det bogstavelig talt er en tænkning i den.

Peter Stein Larsen

Jensen-modernismen

Erik Svendsen: *Det nye. Sonderinger i dansk litterær modernisme*. Kbh. 1998 (Gyldendal).

Et fællestræk ved de sidste årtiers litteraturkritik er viljen til at rokke ved hævdundne litterære kanoner og forsøget på at opstille nye. I hjemlig sammenhæng afspejler dette sig i, at det er blevet *comme il faut* for den enkelte litterat at lave sin egen »linie« eller »sondering« i dansk digtning. Betragter man 1990'ernes danske litteraturkritik, finder man f.eks. værker som Knud Wentzel: *Utopia. Et motiv i dansk digtning* (1990), Bo Hakon Jørgensen: *Sym-*